

Karahanlı Döneminde Yazılan İlk Türkçe İslami Eserlerde Farsça Kelimelerin Kullanım Özellikleri

Zubaida Shadkam*

zakçasında kullanıldığını örnekler ile açıklamayı; bu konuda son yıllarda Kazakistan'da yapılan çalışmalarını değerlendirmeye çalışacağız.

Giriş

Karahanlı Türkçesi veya Hakaniye lehçesi, Orta Türkçe (X-XV. yüzyıllar arası) döneminde konuşulmuş ve yazılmış olan Türkçedir. Türk dilini; eski, orta, yeni olarak üç döneme ayıran Türkologlara göre Karahanlı Türkçesi, Orta Türkçenin ilk dönemini oluşturur. Böyle düşünen Türkologlara göre 10-15. yüzyıllar arası, Orta Türkçe dönemidir.

XIII. yüzyıldan itibaren Türk yazı dilinin (Kuzey-) Doğu ve (Güney-) Batı olarak iki ayrı kol hâlinde geliştiğini göz önünde bulunduran diğer bir kısım Türkologlar, Karahanlı Türkçesini Eski Türkçe içine alır. Bugüne ulaşan metinleri 11. ve 12. yüzyıllara ait olan Karahanlı Türkçesi, Eski Uygur Türkçesiyle çağdaştır (Ercilasun 2010: 342). Eski Türkçe döneminde Türkçenin tek bir yazı dili bulunmaktadır. Orta Türkçenin başlangıç dönemi olan Karahanlı Türkçesi, Eski Türkçeyi temel almıştır.

Karahanlı Devleti dönemi yada İslami dönem (X-XII yüzyıllar) olarak adlandırılan bu tarihi dönemin Türklerin toplumsal-kültürel açıdan Rönesans dönemi olduğunu söyleyebiliriz. Kutadgu Bilig, Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati't-Türk, Atabetü'l Hakayık gibi büyük eserler bu dönemde yazılan eserlerdir. Bu eserler orta asır Türk yazılı edebiyatının gelişmesi ve ilerlemesinde ciddi ve paha biçilmez öneme sahiptir.¹

Bu eserler "Kazak Edebiyatının Tarihi" adlı 10 ciltlik eserin 2. cildinde Kazak edebiyatının orta asır edebiyatının en önemli eserleri olarak gösterilmiştir. Ancak Kazak bilim adamları Kazak edebiyatını "Eski dönem

İlk Türkçe İslami yazılı eserler Karahanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Bu eserler Türklerin taribi, toplumu ve devlet yapısı, dili, inanç ve hayat felsefesi hakkında geniş ve derin bilgiler içermektedir. Bu dönemin en önemli eserleri olan Atabetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig, Divânü Lügâti't-Türk, Divân-ı Hikmet hakkında çeşitli araştırmaya ve incelemeler yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Kazakistan'da da son yıllarda çok sayıda ilmi çalışmalar ve incelemeler yapılmaya başlanmıştır. Hatta Kazakistan Devleti tarafından "Medeni Mura" yani "Kültürel Miras" adlı proje çerçevesinde geniş kapsamlı destekler de yapılmıştır. Ancak Türk dünyasını ortak inançlar, fikirler etrafında birleştiren bu eserlerin dil ve alfabe özellikleri yeterince dikkate alınmadığını düşünüyoruz.

Bu büyük eserlerde Türkçe, Kazakça, Farsça ve Rusça ilmi çalışmalar ve araştırmalara dayanarak eski İran kültürü ve inancının etkisinin açıkça görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu etkilerin arasında Farsça sözcüklerin kullanımı da dikkat çekmektedir. Biz de bildirimizde söz konusu eserlerde yer alan Peblevi ve eski Farsçaya ait kelimelerin yazılışını, anlamları ve kullanım özelliklerini incelemeyi; bu kelimelerin günümüz Ka-

(*) Doç. Dr. Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi.

(1) Mehmet Güneş Şahin'in 11 Şubat 2014 tarihinde "Türk Dünyası Bilgi Arşivi" internet sitesindeki "Karahanlılar ve Karahanlıca Üzerine - Karahanlıların Adı Tarihçesi ve Kültürü" başlıklı yazısından alınmıştır. <http://www.tdiba.net/karahanlılar-ve-karahanlıca-uzerine/#more-1508> (Erişim tarihi 20.06.2018).

ve Orta Asır Edebiyatı” (Ежелгі дәуір және орта ғасырлардағы әдебиет) adlı eserde Kazak edebiyatının kadim dönemi: Kazak edebiyatının eskiden (bilinmeyen dönemden) XI. asra kadar olup, XII. yüzyıldan Kazak Hanlığının kuruluşuna kadar olan zaman dilimine (XVI.yy) de Orta Asır dönemi olarak sınıflandırmışlar. (Kirabayev vd., 2006: 24)

Çalışmamızda Hoca Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'i ve Ahmet Yükneki'nin Atabetü'l Hakayık'ında mevcut Farsça öğelerin günümüz Kazakçasında kullanım özelliklerinden bahsetmeye çalışacağız. Bu doğrultuda ilk önce Kazakistan'da bu büyük iki eser üzerinde yapılan incelemelerden ve araştırmacılarından da bahsederek Orta Asır / Orta Türkçe dönemine ait Türk-İslami yazılı eserler Kazakistan'ın milli eğitim, bilim, kültür, tarih, düşünce ve dil değerlerinin kalıplaşmasında taşıdıkları öneme ve değere de değinmeye çalışacağız.

Divan-ı Hikmet

Karahanlı dönemi Türk-İslami eserlerden biri Hoca Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet eseridir. Eser islam dini, Allah-u Taala'ya medh u sena ile başlayıp peygamber ve sahabeleri anlatıp dervişlik ve sufiliği öven bir dini-ahlaki eserdir. Divan-ı Hikmet'te din, ahlak konuları ile beraber toplumsal, askeri, siyasi, devlet yönetimi meselelerini ele almış fikirlerini, tarikat adabı, inanç ve iman şartlarını dile getirmiştir. Divan-ı Hikmet yazarı Hoca Ahmet Yesevi genç yaşta dini eğitim, doğu felsefesi, edebiyatı ve şiiri ile yakından alakadar olmuş, Buhara'da İran asıllı bilgin Yusuf Hamadani'den eğitim almıştır. On yedi yaşından itibaren ana dili olan Türkçeyle şiir yazmaya başlamıştır.

XII. yüzyıl Karahanlı Türkçesiyle yazılmış olan bu eser Kazakçaya XX. Asrın başlarında tercüme edilmiştir. M. Tınıştıkuly'nin 1901 yılında Kazan'da yayınlanan Divan-ı Hikmet tercümesi Hoca Ahmet Yesevi'nin sufilik şiirlerinin Kazak halkı arasında tanıl-

masında büyük rol oynamıştır. Sovyet Dönemi'nde dini konuların tercüme edilmesinin yasak olmasına rağmen prof. H. Suinşaliyev Ahmet Yesevi'nin eserlerini inceleme esnasında bazı hikmetleri çevirmeye çalışmıştır. 1990 yılından itibaren S. Baitenuly (1990 “Ortalyk Kazakistan Gazetesi”), dilbilimci B. Sagındıkuly (“Ejelgy Dayır Adebieti” Hristomatyası/ Haz: A. Kıraubaiyeva, Almaty 1991), H. İmanjanov (Türkistan, 1991, Kazakistanda M. Jarmukan (1991), S. Dauituly (1991), M. Şafegi (Almaty 1993, 1998, Tahran 2000, Pavlodar 2004) gibi araştırmacılar ve bilim adamları yanı sıra R. Abdırşukurov (Türkistan 1993), A. Jamişuly (Almaty 1991, 1995), E. Duisenbaiuly (Almaty 1998) gibi şairlerde H. A. Yesevi'nin hikmetlerini Kazakçaya çevirdiler. Bunlarla beraber A. İbatov, Z. Candarbek, A. Nurmanova (Almaty 2000), T. Ainabek (Şymkent 2001), D. Kenjetai (Ankara 2003) gibi şarkiyatçı ve dilci uzmanların H. A. Yesevi'nin hikmetlerini Kazakçaya çevirmeye büyük emekleri olmuştur (Älibekuly vd., 2008: 7).

Bu bilim insanlarının çalışmalarının yanı sıra son yıllarda yayınlanan birçok çalışma ve eser meydana gelmiştir. Bu eserlerin en önemlilerinden biri olan Rabiga Sızdıkova'nın “Yesevi'nin ‘Hikmetlerinin’ Dili” adlı kitabından da bahsedebiliriz. Rabiga Sızdıkova bu eserinde Orta Asır (XII yüzyıl) Türkçe yazılı eserlerinden olan Yesevi'nin “Hikmetleri” dilinin leksiko-frazeolojik (sözcük ve deyim) yapısı, morfolojik yapısı, fonetik sistemi ve anlatım sanatının uyumunu inceliyor. “Hikmetlerin” vezin, ölçü, kafiye gibi nazım özellikleri anlatılıyor. Bu tür araştırmalar ile kadim, eski dönem Türk yazılı eserleri dilini inceleyerek genel olarak Türkoloji, yazılı edebi dil teorisine katkı sağlamak hedeflenmiştir. Bu çalışmada ele alınmış olan el yazması eserin (XVII. yüzyıl) faksimilesi verilmiştir. Arap harfleri ile yazılmış olan bu eserin sayfa sayfa, satır satır transkribesi yapılmış şiir/nazım şeklindeki örnekleri de sunulmuştur. Bu kitap dini eğitim yapan, doğu dillerinin öğretimini

yapan ve filoloji alanında eğitim ve öğretim veren üniversitelerde kullanılabilir.

Atabetü'l-Hakayık

Atabetü'l-Hakayık, Edip Ahmet Yükneki tarafından 12–13. yüzyılda yazılmış dinî bir eserdir. Verilen bilgiye göre, Yükneki kör bir şairdir. Bu eseri Kâşgar dilinde Muhammed Dad İspehsâlâr Beg'e yazmıştır (Ercilasun 2010: 326). Yükneki, eserinde insanları Türk-İslâm kültürü ışığında eğitmeyi amaçlamış, genel olarak kendi görüşlerini ayet ve hadislerle pekiştirmiştir. Eserin ismi değişik nüshalarda farklı şekillerde geçmektedir. En eski nüsha olan Uygur harfli nüshada eserin adı: "Atabetü'l-Hakayık" olarak verilmiştir. Diğer nüshalarda ise "Hibetü'l-Hakayık", "Gaybetü'l-Hakayık" biçimlerine de rastlanmaktadır (Akar 2005: 152). Kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan Edip Ahmet'in yaşadığı dönem ve çevresi hakkında hemen hemen hiç bilgi yoktur. Ancak bu eser 12. yüzyıl, Karahanlı Dönemi'ndeki Türk dili, tarihi, edebiyatı, felsefesi, külürünü incelemelerde büyük öneme sahiptir. 2018 yılının UNESCO tarafından Atabetül Hakayık yılı ilan edilmesi dünya kültürü ve edebiyatında da ciddi yere sahip olduğunun kanıtıdır.²

Ahmet Yükneki ve eseri Atabetü'l-Hakayık Kazakistan'da bilim dünyasına 1985 yılında A. Kurşjanov ve B. Sagındıkuly'nin "Ақиқат Сыйы" yani "Gerçeklerin Hediyesi" adıyla sunuldu. A. Kurşjanov ve B. Sagındıkuly'nin bu ortak çalışmasında orjinal metnin fotokopisi, transkripi, manzum ve mansur çevirisi de yer almıştır (Älibekulı vd., 2008: 8).

Atabetü'l-Hakayık hakkında Kazakistan'da G. Aidarov, H. Suınşaliyev, M. Tomanov, A. Darbesaliyev gibi bilim adamları da incelemelerde bulunmuşlardır. Bu çalışmaların hepsinde Ahmet Yükneki'nin eseri Atabetü'l-Hakayık yerine Haybatul Hakayık olarak geçmektedir. kitabın ismi Arapça: Atabetü'l-Hakayık (gerçeklerin eşigi) ya da Hay-

betül Hakayık (gerçeklerin hediyesi) olarak bilinmektedir. Türk araştırmacılar ve bilim adamları çalışmalarında "Atabetü'l-Hakayık" adı kullanılmaktadır.

A. Kurşjanov ve B. Sagındıkuly, N. Kelimbetov'a göre bu eserin adı bazı el yazması nüshalarında "Aybatul Hakayık (gerçeklerin hediyesi)" bazılarında ise "Atabetü'l-Hakayık (gerçeklerin kapısı)" olarak yazıldığını söylemişler (Kelimbetov, N. 2005: 217).

Ancak bu bilim adamları kendi eserlerinde Aybatul Hakayık (gerçeklerin hediyesi) versiyonunu kullanmışlar. Kazakistan'da son yıllarda bu eser hakkında incelemeler yapan araştırmacılar da B. Sagındıkuly ve A. Kurşjanov gibi "Haybatul Hakayık" adını kullandıklarını görebiliyoruz.

Hem Kazakistan hem Türk araştırmacılarının ve bilim adamlarının kaynaklarında Edip Ahmet Yükneki ve eseri hakkında verilen bilgiler hemen hemen aynıdır. Ancak kitabın nüshaları hakkında bazı Kazak araştırmacılar (Altınbekova K. S., Törahmetova Z. B.); Semerkant, Ayasofya, Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve Uzunköprü'de Seyit Ali'nin kitapları arasında bulunan nüshalara Ankara'daki Maarif Kütüphanesi'nde bulunan Atabetü'l-Hakayık'ın 4 sayfası ve Berlin'deki Prussia Bilim Akademisi'ndeki Uygurca yazılar arasında bulunan 1 sayfalık Uygurca yazılan parçayı da ekleyerek Haybetül Hakayık'ın 6 nüshası olduğunu yazmışlar (Altınbekova vd., 2016: 87).

Kazakistan'da Karahanlı dönemi Türk edebiyatı yazılı eserleri hakkında yapılan çalışmalardan biri de Kazakistan Devleti'nin "Medeni Mura" (kültürel miras) projesi çerçevesinde hazırlanan "Adebi Jadıgerler" kitap dizisinin 6. cildir ki Atabetü'l-Hakayık / Haybatul Hakayık ve Divan-ı Hikmet'e ayrılmıştır. Bu ciltte B. Sagındıkuly'nin 2002 yılında hazırladığı ve yayınladığı "Haybatul Hakayık- XII. Asır Anıtı" isimli eserindeki

(2) <http://www.tdba.net/karahanlilar-ve-karahanlica-uzerine/#more-1508> (Erişim tarihi 20.06.2018).

metne ve M. Jarmukan, S. Dautuly, M. Şa-fegi'nin yapmış oldukları Divan-ı Hikmet'in en doğru ve kaliteli çevirisine ve metnine yer verilmiştir.

Rabiga Sızdıkova'nın "Yesevi'nin 'Hikmetlerinin' Dili" adlı kitabı ve "Adebi Jadıgerler" in 6. cildinin sonunda Yesevi'in hikmetlerindeki ve Atabetül Hakayık'ta bulunan Arapça-Farsça ve Türkçe kelimelerin sözlüğü verilmiştir. Çalışmamızda bu iki kitabın sonunda verilen Arapça-Farsça sözlükler temel alınmaktadır.

Sözlük bölümünde Arapça-Farsça kelimelerin anlam ve yazışında bazı yanlışlıklar ve karışıklıkların olduğunu görebiliriz. Örneğin: - R. Sızdıkova'nın "Yesevi 'Hikmetlerinin' Dili" adlı eserinde sözlük bölümünde:

Ағйар (ағйар-اغيار) çatışma anlamında Farsça kelime olarak (63 6 – 8) verilen "ağyar" kelimesi aslında Arapça sözcük olup; yabancı, başka, tanıdık olmayan kişi manasındadır.

Ада (Ада-أداء) kanaat, kanaat etmek anlamında Farsça kelime olarak (49 a- 5) verilen "eda" kelimesi aslında Arapça sözcük olup; yerine getirmek, ödemek, bir işi yapmak anlamındadır.

Ларзан (larzan- لَرزان) Arapça ateş, şule, yangın manasında olarak (94 a- 3) verilen bu kelime aslında Farsça لَرزیدن - titremek fiilinden yapılan sıfat fiil (lerzan- لَرزان) titre, titreten anlamındadır.

Ахгар (akhgar- أَخْغَر) Farsça bir kelimedir ama anlamı burda kör, görme engelli anlamında olarak (41 a- 6) verilmiş. Asıl manası Farsçada ateş parçası, yanan kömür, kor, yangın/ateş külü anlamındadır. Bu kelime "Adebi Jadıgerler" in 6. cildinde Yesevi'nin Hikmetlerinin sözlük bölümünde Arapça kelime olarak ateş parçası, alev anlamında gösterilmiştir.

Bu kitap "Adebi Jadıgerler" in 6. cildin sonunda verilen sözlükte de Arapça-Farsça

kelimelerin sözlüğü vardır. Farsça kelimelerin yazılışından kaynaklanan nedenlerden dolayı bu kelimelerin okunuşu biraz zor olmaktadır. Örnek olarak;

Бадкардар (باد كاردار - bad kardar) doğrusu *badkardar* olarak okunup yazılması gerekmektedir. Sözcük; kötü huylu, kötü adam manasındadır.

Базраг (bazrag - بُزْرَگ) büyük manasındadır ve "bozorg" (بُزْرَگ) olarak okunması gerekmektedir. Burda *bazrag* olarak verilmiş. Farsçada büyük anlamını taşıyan *bazrag* kelimesi yoktur. Burda yanlış okunmuştur.

Бидар (bidar - بیدار) Farsça bir kelime manası uyanık, uyanmış kişidir. Fakat Kazakçaya çevirisi uykusuz, uykusuz gezen biri olarak verilmiş. Yani direkt anlamı verilmemiş, olumsuzluk eki ile yapılmış zıt anlamı gösterilmiştir..

Газар (gazar- گازار) Farsça bir kelime olan *gazarın* anlamı bir şeyden, yerden geçmek, dünyadan, yerden geçmektir. Burda *gazar* olarak verilen kelimenin Farsçada bir karşılığı yoktur. Doğrusu "gozar" (گَازَر) şeklinde okunmalıdır. Bu anlamda *gazar* şeklinde Farsça bir kelime bulunmamaktadır..

Мағз (mağz - مَغز) Farsçada beyin, akıl, birşeyin özü veya çekirdeği anlamındadır. Kelime "mağz" olarak okunur, telfüz edilir ama burda *miğaz* şeklinde verilmiş ve Farsçada bu anlamda bir kelime bulunmamaktadır.

Аyrıca Бичун (biçon- بیچون) eşsiz, olağan üstü; Даргаһ (dargah- درگاه), birinin himayesinde olmak, Allah'a dua etmek; Би худ (bikhod- بى خود) korkak, boşuna, ziyana uğramak gibi değişik anlamlarda verilmiştir. Halbuki *biçon* sebepsiz, bazen benzersiz, "Dergah" ta dervişlerin, sufilerin topandıkları şeyhleri ile beraber kaldıkları, ders aldıkları bir mekan, yer adıdır. *Bikhod* burda (Hikmetlerde) kendinden geçmiş, kendinden benlikten arınmış demektir, genel anlamda

gereksiz, fuzuli anlamında da kullanılır. Buna benzer yanlış ve hatalı yorumlar sık sık karışımıza çıkmaktadır. Biz burda birkaç örnek göstermek ile kanaat edeceğiz.

“Adebi Jadıgerler”ın 6. cildinde Ahmet Yükneki’nin Heybatül Hakayık’deki Arapça/Farsça-Kazakça sözlüğü bölümünde de benzer bir durum ile karşılaşmaktayız. Örneğin;

Дыранг (دِرَنگ - dırang) kelimesi durmaksızın, beklemeden anlamındaki Farsça (Pehlevice) olan “drang” Türkçe olarak verilmiş.

Абад (آباد - abad), (آسان - asan) kelimelerindeki birinci “a”nın uzun olması gerekmektedir. Eğer bu kitapta verildiği gibi okunursa ilk hecedeki uzun “a”lar kısa okunur.

Пур (پُر - pur) kelimesindeki “o”nun yuvarlak ince değil kalın “o” olması gerekmektedir. Burdaki yazılışına göre okunursa dolu anlamında olan “پُر - por” oğul anlamındaki “پور - pur” gibi okunur ve tercümede yanlışlıklara sebep olur.

Пасбан (پاسبان - pasban) kelimesindeki birinci “a”nın uzun olması gerekmektedir. Burda kitapta verildiği gibi okunursa yanlışlık olur.

Турфа (طُرْفَه - turfa) Farsça kelime olarak verilmiştir. Bu kelime Arapça kökenli ve ilk hecesindeki “u” yuvarlak, geniş, kalın “o” olup, “Torfa/torfe” olarak okunmalıdır.

Нои (هوش - hoş) Farsçada akıl, zeka, şuur manasında olan bu kelimenin ilk hecesindeki “o”, yuvarlak kalın, geniş ünlü değil yuvarlak kalın ince ünlü “u” olup “هوش - huş” olarak yazılır ve okunur. Yazarlar Arap harflerindeki “ح”, “ه” ve “خ” arasındaki farkı transkrip harflerinde göstermiş ve hem anlam hem telaffuzda sorun yaratılmıştır.

Çeşitli yollar ve nedenler ile tarih boyu Orta Asya Türkçesinde yer edinmiş ve hüviyet değiştirmiş olan Farsça öğelerin günümüz Kazakçasındaki kullanım özelliklerine

değinecek olursak, bu öğelerin hem fonetik hem morfolojik olarak değişime uğradığını görürüz. Bu değişim o kadar derin ve geniş çapta gerçekleşmiştir ki Farsça kelimelerin artık tamamen Kazakçanın söz varlığına mal olduklarını söyleyebiliriz. Karahanlı dönemine ait Divan-ı Hikmet ve Atabetü’l-Hakayık metinlerinde bulunan ve günümüz Kazakçasında da kullanılan bazı Farsça sözcükler şunlardır:

Atabet-ül Hakayık’taki:

Yar/yari- Türkçede olduğu gibi Kazakçada da *жар* (yar), dost ve eş manasındadır. Ancak metinde “yari” şeklinde yardımcı, yardım manasındadır. Kazakça bu versiyon şuan kullanılmamaktadır.

Canavar- Kazakçada *жануар* (Januar) canlı, bütün canlılar manasında Farsçada olduğu gibi hala kullanılmaktadır.

Seza/sezai- günümüz Kazakçasında *саза/сазай* (saza/sazai) ödül, mükafat anlamında Farsçada olduğu gibi hala kullanılmaktadır.

Yad/yadı – Günümüz Kazakçasında *жад/жады* (jadı) hala Farsçada olduğu gibi yad etmek, hatırlamak, hatırdan saklamak manasında kullanılmaktadır. Kazakçada Farsçadaki anıt / hatıra manasındaki yadegar kelimesi manasında bir değişiklik olmadan *жадігер* (jadıger) olarak kullanılmaktadır.

Derman- günümüz Kazakça *дәрмен* (darmen) Farsçadaki ilac manasında kullanılmaktadır. Hatta Farsçadaki “*darü* (ilac)” kelimesi ile beraber Kazakçada *дәрі-дәрмен / дәрі - дәрмек* olarak da eczane için “*дәріхана*”(daryhana) şeklinde de kullanılmaktadır.

Aşekar/aşkar- Günümüz Kazakçasında bu sözcük isimden fiil yapan “-ла, -ле (-la,le)” eki ile, *ашкерлеу* (aşkerley), *ету* (etmek) yardımcı fiili ile *ашкер ету* (aşker ety)... form-

larında Farsçada olduğu gibi açığa vurmak, açığa çıkarmak manasında kullanılmaktadır.

Divan-i Hikmet'teki:

Farzand- Kazakçada bu kelime “f” harfi/sesi “p” e değişerek перзэнд (perzend) olup, Farsçadaki manası yani evlat, çocuk anlamında kullanılmaktadır.

Peyda/payda bolur- Bu kelime Arapçadaki fayda / faide kelimesinden farklıdır. Farsça kökenli olan bu kelime Kazakçada пайда болу (payda bolu) ortaya çıkmak, görünmek anlamında, Farsçadaki kaybolan bir şeyi bulmak manasından biraz farklı kullanılmaktadır. Kazakçada болмак yardımcı eki ile пайда болу (payda boldı) formunda birleşik fiil olarak kullanılmaktadır.

Horlyk/ barlyk- Farsçada خوار ve خارا olarak iki kelime var ki yazılışları farklı olsa bile okunuşları ve telaffüzleri aynıdır. خوار kelimesi Türkçedeki hor yani alçak, adi, aşağılık manasındadır ikinci kelime خار ise diken manasındadır. Bu metindeki alçaklık manasındaki خوار ne yazık ki orjinal metinde müstensihler tarafından خارق / خارlıق olarak yazılmıştır. Kazakçada diken manasında bu kelime hiç kullanılmamaktadır, ama horluk ve hor görme manasında خوار - ليق خوار - қорлау \ қорлық (hor görmek, horlama) karşımıza çıkmaktadır.

Nan- Farsçanın çok eski kelimelerinden, Sanskrit ve Pehleviceden kalan bir sözcüktür. Kazakçada ekmek manasında Farsçada olduğu gibi kullanılmaktadır. Hatta нан табу/ нанын жеу (nan tabu/ nanın jeu) ekmek kazanmak, kazanç sağlamak; нан ұрсын (nan ursın) yani ekmek çarpsın gibi deyimler de mevcuttur.

Duzak- Bu kelime de eski Farsça olup günümüz Kazakçasında тұзақ (tuzak) cehennem manasında kullanılmakta olan bir kelimedir.

Tark kılmak- İlk parçası Farsça terk kelimesi olan bu birleşik fiil Kazakçada kılmak

yardımcı filli ile тәрк қылды / тәрк етті (terk kıldı/terk etti) yani terk etti manasında daha çok dini metinlerde ve konularda kullanılmaktadır.

Bunların yanı sıra günümüz Kazakçasında: Зарлау (zarlau) acıdan inlemek, acıklı konuşmak; зрентар болу (greptar bolu) tutsağa düşmek, kötü duruma düşüp içinden çıkamamak; жан-тәнімен (jan ve ten ile) canu gönül ile, өнерпаз (önerpaz) sanatçı/ hünерli; бижәй болу (bijai bolu) rahatsız olmak, rahatını kaybetmek; қамқор (kamhor) yardımcı/ destekçi; парақор (parakor) rüşvet yiyen/rüşvetçi, мейманхана (meimanhana) misafirhane/ otel, gibi Farsça kelimeden oluşan birçok değişik ve farklı manalarda kullanılan deyimler de mevcuttur.

Çalışmamızın bu bölümünde ise Kazak klasik edebiyatının kurucusu Abay Konanbayuly'nın “Kara Sözlere” ve Kazak düşünür ve aydınlarından Şakarim Kudaybergenuly'nin şiirlerindeki Farsça kelimelerden örnekler sunulmaktadır.

Abay Konanbayev'in “Kara Sözlere”ndeki Farsça Kelimeler:

1. Kara Sözünde: Әварә - آواره - avare, қор, қорлық - خوار, خوارلیق - hor/ horluk, құда/құдай - خدا, خدای - huda/ huday, жәй/ жәйым жоқ - جای/جایم یوق - cay/ cayım yok , сия-سیاه - siyah/siya.

2. Kara Sözünde: Шаһар - شهر - şahar/ şehir, өнер - هنر - hünер , хош - خوش - hoş, зор - زور - zor,

3. Kara sözünde: Надан - نادان - nadan, Жан - جان - can, жұп - جفت - çift, дауғер - داروگر - darugar.

4. Kara sözünde: Мәст - مست ليق - mest/ mestlik.

5. Kara sözünde: Құдай - خدا, خدای - huda , перде - پرده - perde.

6. Kara Sözünde: Өнер- هنر - hüner, дүшпан- دشمن- duşman.

7. Kara Sözünde: Тән- تَن - ten, һәм- هَم - hem.

8. Kara Sözünde: Пара- پارا- para.

9. Kara Sözünde: Үміт- امید- ümid/ ümit.

10. Kara Sözünde: Абырой- آبروی- aberuy, намаз- نماز- namaz.

11. Kara Sözünde: Бірәдар- برادر- birader.

13. Kara Sözünde: Пенде- بنده- bende/ pende.

14. Kara Sözünde: Мейірбандық- مهربان دق - mihribandıq/ mihribanlık.³

Şakarım Kudaıbergenuly'nın şiirlerindeki Farsça kelimeler:

72

- “Cennet, cehennem hocanın dediği gibi bir yer değıl...” ,

- “Akıl dedikleri bir sonsuz parlak ışık” ,

- “Cennette güzel sevgili var ...” ,

- “Baş gözle bakarsan, nefis bir yalan...” ,

- “Sevgilimi gönlüm sevdi, sevemedi tenim yandı” adlı şiirlerinde ve bazı çevirilerinde karşılaşılan Farsça kelimeler:

Бейіс - بهشت (beis) cennet, дозақ - دوزخ (dozak) cehennem, Егер - اگر - eđer, құдай - خدا -huda, тән - تَن - ten, жан - جان - can таза - تازه/تازا - taze, зорлық - زور لق - zorluk, Мас - مست - mešt зар - زار - zar, гүл - گل - gül, жәдігөй - جادوگر - cadı, арман - آرمان (arman) дүш, haıyal, зындан- زندان - zından , шырақ - چراغ - bülbül, -بُلبُل - бұлбұл -şırağ)şırağ, перде- پرده- perde, бақ - بخت- baht, дуана- دیوانه -divane, дос - دوست - dost, дүшпан - دشمن - duşman, зиян - زیان -ziyan , өнер/ هنر- hüner, рас - راست- rašt, надан- نادان -nadan,

қорламақ - خوار کردن /خوار ليق - horlamak/ hor görmek.⁴

Kazakçada Hala Kullanılmakta Olan Farsça Kelimeler:

Edatlar: eğer, međer, hiç

Son ekler: Gar/Ger: darugar, cadugar, Ar: murdar, didar, Baz: baz yaratur

Ön ekler: bi: biçare, bi pak, bihuş, bi-zar, na: nakes, nadan, nailac, naçar,

Sıfatlar: past, pak, taze, köhne, rast, drüst,

Bağlaçlar: Çun, ve(уә), ya(я,яки), hem(hәм),

Ünlem: zinhar, ey,

Sonuç

Bazı Kazak araştırmacılar, Ahmet Yükeki eserini XII. yüzyılın sonunda Yusuf Balasagun ve Ahmet Yesevi'nin izinde yazmış olabileceğini savunmaktadırlar, bazı araştırmacılar ise Atabetü'l-Hakayık, Divanu Lugati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de de rastlanmayan arkaizmlerin olmasına dayanarak bu eserin yazılış tarihinin daha eski olabileceğini öne sürmektedirler (Altınbekova vd., 2016: 89).

Kazakistan'da Orta Asır'ın başında Karahanlı Devleti döneminde orataya çıkan Türk-İslami yazılı edebiyatının baş yapıtları hakkındaki incelemelerin son 20 yılda yoğun şekilde ele alındığını söyleyebiliriz. Bu eserler X-XII. asırda yazılmış olmalarına rağmen Kazakistan bilim camiasına XX. yüzyıldan bu yana tanıtılmış olması bu doğrultuda önü-

(3) Bu veriler https://www.zharar.com/index_desktop.html# (Erişim Tarihi: 18.06.2018) ve https://www.zharar.com/kz/shygar-ma/9239-kunanbaev_sozleri.html (Erişim Tarihi: 18.06.2018) internet sitelerinden alınmıştır.

(4) Bu veriler <http://bilim-all.kz/olen/332-Ana-zhyl-asker-shygyyp-onnan-soldan> (Erişim Tarihi: 18.08.2018) internet sitesinden alınmıştır.

müzde çok ciddi ve büyük çalışmalar olduğunu bildirmektedir.

Yukarıda bahsedilen çalışmalar bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'nin yeni ve genç Türkolog, şarkiyatçı, filolog, edebiyatçı... araştırmacıları için önemli ve paha biçilmez kaynak değerindedirler. Bu kitapların yazarlarının Sovyet döneminde dini ve millî konuların araştırılmasına ve incelenmesine karşı politika izlenmesine rağmen Yesevi'nin Hikmetlerinden tercüme etmeye çalışmış olmaları, Ahmet Yükneki ve Atabetü'l-Hakayık ise ilk 1985 yılında Kazakistan bilim dünyasına sunulmuş olması "önümüzdeki zamanda çok ciddi ve büyük çalışmalar yapmamızı gerektirmektedir" düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

Çalışmamızda Karahanlı Dönemi ilk Türk-İslami eserlerinden Divan-ı Hikmet ve Atabetü'l-Hakayık'ı ele alıp Kazakistan'da bu iki büyük eser üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar ve çalışmalardan 2 eseri temel alarak Kazakistan'daki Farsça asıllı kelimelerin günümüzde kullanım özelliklerini anlatmaya çalıştık.

Çalışmamız sonucunda elde ettiğimiz bulgular şöyledir:

1. Kazakistan bilim dünyası Arap harfleri ile yazılmış Türk-İslam kültürü araştırmaları için hayati önem taşıyan eserler üzerinde önünde kat edilmesi gereken büyük çalışma ve uzun yol olduğu,

2. Kazakistan'da Türkoloji, Filoloji, Şarkiyat, İlahiyat, ... gibi bilim dallarında Kazakça, Türkçe, Farsça, Arapçanın ayrı ayrı öğretilmesine rağmen Arap harfli Türkçenin (Karahanlıca, Çağatayca, Osmalıca) öğretilmemesi ve bu durumun XII. yüzyıl yazılı eserleri incelemede büyük sıkıntı yaratmakta olduğu,

3. Üniversite ders müfredatında bu durum ile ilgili ne bir disiplin ne de bir kredi

bulunmamasının bu alanda gerçek uzman yetiştirme sıkıntısı yarattığını,

4. Yukarıda yanlış çevrilmiş ve yanlış kullanılmış Farsça, Arapça kelimelerin de bu sebeplerden kaynaklandığı,

5. "Arapça-Farsça" olarak kullanılan terim Kazak bilim adamlarının bu iki dili Arap harfleri ile yazıldığı için bir birinden ayırmadığını, dolayısıyla bazı karışıklıklara sebep olabileceğini,

6. Bütün bunların araştırmacıları Kazakistan'ın dil sorunu, millî edebiyat, edebiyat tarihi, kültürü... alanındaki çalışmalarda olumsuz ve yanlış sonuçlara götüreceği kanaatindeyiz.

Bu tür yanlış sonuçlardan kurtulmak için bahsedilen alanlarda eğitim yapan üniversiteler ve fakültelerde Türkçenin Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Selçuklu, Anadolu, Eski Anadolu, Osmanlı dönemleri ve dilleri ile ilgili metin aktarma, çeviri, transkript derslerinin hem lisans hem yüksek lisans hem de doktora programlarına koyulması ve öğretilmesinin gerekliliği kanaatindeyiz.

Kaynakça

Älibekuli, A., Dewituli S., Sağındıqulı, B. (2008), Ädebiy Jädigerler, Jıyırma Tomdıq, (6. Tom), Qoja Ahmet İasawiy - Danalıq Kitabı; Ahmet Yüginegi - Aқиқat Sıyı, Taymas Baspa Üyi, Almatı.

Altınbekova, K. S., Torahmetova Z. B. (2016) "Ahmet Yügineki'din 'Akikat Sıyı' Tuwındısıñıñ Tanılıw Joli, Zerttelüwi", OKMPİ Habarşısı, S. 1, s. 86-93.

Ercilasın A. B. (2010), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yay., Ankara.

Keñesbayev İ. vd. (1979), Kazak Dilinin Tüsin-dirme Sözdüğü, 4. Cilt, Gılım Ordası, Almatı.

Kelimbetov, N. (2005), Ejelgi Dawir Adebıyatı, Atamura, Almatı.

Kirabayev, S. S. vd. (2006), Kazak Adebıyatının Tarihi, 2. Cilt Ejelgi Adebıyat Tarihi, Kazakparat, Almatı.

Mankeyeva, J. vd. (2011), Kazak Adebı Tiliniñ Sözdüğü – 15 Ciltlik, 11. Cilt, Til Bilimi İnstitutı, Almatı.

<http://bilim-all.kz/olen/332-Ana-zhyl-asker-sh-ygyp-onnan-soldan> (Erişim Tarihi: 18.08.2018)

<http://www.tdba.net/karahanlilar-ve-karahanlica-uzerine/#more-1508> (Erişim tarihi: 20.06.2018)

<https://dictionary.abadis.ir/dekhoda/> (Erişim Tarihi: 20.06.2018)

https://www.zharar.com/index_desktop.html#
(Erişim Tarihi: 18.06.2018)

https://www.zharar.com/kz/shygarma/9239-ku-nanbaev_sozderi.html (Erişim Tarihi: 18.06.2018)